

**Медичне
краєзнавство:
суть та науково-
дослідницький
потенціал**

Талант, відданий оздоровленню Харкова (до 140-річчя народження В.В. Фавра)

Персоналія присвячена 140-річчю від народження видатного харківського гігієніста і маляріолога Володимира Володимировича Фавра (1874–1920). Простежується життєвий шлях, професійна і громадська діяльність медика, виділені найважливіші факти його біографії. Наголошується на історико-краєзнавчій складовій дослідження, а саме на внеску В.В. Фавра в організацію охорони здоров'я Харкова.

Ключові слова: історико-медичне краєзнавство, В.В. Фавр, гігієна, малярія, санітарно-епідеміологічна служба.

У сучасному історико-медичному краєзнавстві дедалі стають актуальнішими біографічні дослідження. Вони мають, як правило, міждисциплінарний характер: краєзнавство, історична біографістика, соціальна історія та історія медицини – ось не повний перелік дисциплін, у поле зору яких перебуває вивчення особистості медика. Для того, щоб осмислити генезу і спрямованість розвитку місцевої охорони здоров'я, краєзнавці звертаються до вивчення біографій найбільш яскравих особистостей, які ще за життя домоглися визначних успіхів у своїй професійній діяльності і шани сучасників, а після смерті увійшли до когорти видатних медиків, яких не втомлюються із вдячністю згадувати нащадки. Це дозволяє зробити певний внесок у дослідження медичної історії краю, персоніфікуючи її.

Історію харківської медицини та охорони здоров'я, як і будь-яку іншу, творили люди, серед яких вирізнялися окремі значні постаті. Їх життєписи дозволяють простежити, ніби в мініатюрі, на конкретних прикладах, еволюцію досліджуваних явищ на тлі соціально-економічного ладу і політичного устрою країни і безпосередньо сконцентрувати увагу на тих подіях, що відбувалися в Харкові.

Серед таких особистостей, безперечно, заслуговує на увагу видатний харківський гігієніст і маляріолог Володимир Володимирович Фавр (1874–1920), 140-річчя від народження якого ми відзначили цього року.

Життя В.В. Фавра, попри його багаторічну і плідну працю, сьогодні досліджено фрагментарно, що зумовлює необхідність всебічного вивчення його багатогранної діяльності.

Отже, мету запропонованої студії складає створення хронологічної канви життя і діяльності В.В. Фавра з виділенням найважливіших фактів. Наголос буде зроблено на професійній та громадській діяльності в царині практичної охорони здоров'я і саме в Харкові. При цьому наукові праці аналізуються побіжно, оскільки ретельний аналіз вимагав би заглиблення в спеціальні медичні дисципліни.

Володимир Володимирович Фавр народився 5(17) липня 1874 р. в

Харкові в родині лікаря. Навчався в 1-й Харківській гімназії, яку закінчив у 1892 р. зі срібною медаллю. Того ж року вступив до Харківського університету на медичний факультет, по закінченні якого в 1897 р. одержав звання «лекаря с отличием». Ще будучи студентом, охоче займався науковою роботою: хімією, бактеріологією та гігієною. Після четвертого курсу, під час канікул, працював у гігієнічному інституті проф. Флюгге в Бреславлі, слухаючи лекційний курс і відвідуючи практичні заняття з бактеріології, вивчаючи методи практичної гігієни.

По закінченні університетського курсу В.В. Фавр був обраний асистентом кафедри гігієни, яку очолював І.П. Скворцов. Цю посаду він обіймав упродовж 1897–1904 рр. Одночасно працював помічником директора (віце-директором)

Харківського земського повивального училища. Делегат XII Міжнародного з'їзду лікарів у Москві (1897 р.). У 1901 р. був відряджений університетом до чумної лабораторії Інституту експериментальної медицини в Петербурзі для вивчення мікробіології та чумної палички. Займався дослідженням малярії. Брав участь в експедиціях у вогнищах розповсюдження малярії. В.В. Фавр належав до категорії тих лікарів-подвижників, які свідомо заражають себе маловідомими хворобами, щоб мати можливість вивчити їх. 1902 р. він заразив себе малярією від нового виду комара, щоб довести, що той є переносником хвороби. Згодом цей вид малярійного комара був знайдений також в інших країнах Південної Європи. Тільки самовіддана діяльність його учнів врятувала йому життя. Результати дослідження малярії стали темою доповіді і практичних пропозицій В.В. Фавра на VIII Пироговському з'їзді в Москві 1902 р. За підсумками цього виступу Пироговським товариством була створена спеціальна комісія боротьби з малярією на чолі з відомим ученим Г.Н. Габричевським [1].

Докторську дисертацію «Опыт изучения малярии в России в санитарном отношении» Володимир Володимирович захистив 1903 року. Був прийнятий до числа приват-доцентів кафедри гігієни в 1904 р. У 1903 і 1904 рр. вивчав малярію на Кавказі, у Воронежській та Харківській губерніях. У 1904 році разом з Г.Я. Остряніним він очолив бактеріологічний загін, який виїхав на театр воєнних дій російсько-японської війни. З 1906 по 1911 р. викладав фабричну гігієну в Харківському технологічному інституті. Написав статті з гігієни для п'ятого тому, другого напівтому «Медицина» «Народной энциклопедии научных и прикладных знаний (Круг знаний)» (1910 р.), що видавалася Харківським товариством поширення в народі грамотності [2].

У 1911 р. радою Жіночого медичного інституту Харківського медичного товариства був обраний на кафедру гігієни приват-доцентом. Професором ЖМІ став 1916 р. У різні роки читав курси та окремі лекції з гігієни й епідеміології на курсах сестер-жалібниць при Харківській громаді сестер-жалібниць Червоного Хреста, на курсах для робітників, у Ветеринарному інституті. Кілька разів виїжджав за кордон, де знайомився з постановкою санітарно-епідеміологічної справи. 1910 р. був відряджений за рішенням

протичумної комісії до Одеси для боротьби з чумою, там увійшов до складу розпорядчого бюро і керував заходами проти чуми майже до кінця епідемії. У 1911 р. тією ж комісією був відряджений до Приморської та Амурської областей для запобігання занесенню чуми до Росії. Член навчального комітету Харківських вищих комерційних курсів (1915–1916). Штатний доцент університету по кафедрі гігієни з 1918 р. [3, с. 85–86].

У царині практичної охорони здоров'я «харьковцев» заслуги В.В. Фавра важко переоцінити. З 1905 р. він очолив міську санітарну службу (санітарне бюро, або санітарний відділ міської управи). З іменем В.В. Фавра пов'язаний справжній прорив у розвитку санітарно-епідеміологічної служби і впорядженні Харкова. Саме при ньому кількість міських санітарних лікарів зросла від одного до чотирьох і запрацювало санітарне бюро. З його ініціативи була створена п'ята дільнична амбулаторія. Під його керівництвом розгорнулася організація «санитарных попечительств», діяльність музею фабричної гігієни. З метою вивчення споруд біологічних очисток в містах В.В. Фавр був відряджений від міської думи до Європи (1907 і 1913 рр.). Збагачений європейським досвідом, Володимир Володимирович став втілювати його в харківське життя. Міський асенізаційний обоз і критий ринок на Благовіщенському базарі слід вважати його заслугою. З іншого боку, його перу належали усілякі інструкції санітарній, лікарсько-санітарній, санітарно-технічній та іншій комісіям міської думи, проект медичного нагляду в міських училищах, заходи з організації міського громадського опікування й багато інших аналогічних праць [4, с. 42, 66, 157].

Головну увагу В.В. Фавр приділяв профілактиці заразливих хвороб у місті. Він встановив тісний контакт міської санітарної служби з лікарнями, дільничними амбулаторіями та інститутом шкільних лікарів. Дієві заходи були запроваджені в справах розширення і впорядкування нічліжних притулків, організації їдалень, влаштування народних лазень, боротьби з пияцтвом і проституцією.

Щодо проституції, то В.В. Фавр категорично виступав за її заборону, вважаючи що регламентація проституції суперечить не тільки моральним нормам, а й санітарним вимогам.

Стоячи за закриття публічних домів як розсадників венеричних захворювань, що шкодять громадському здоров'ю, В.В. Фавр вважав, що міське самоврядування мусить відмовитися від участі в нагляді за проституцією і зосередити свою увагу в цій площині на санітарній і просвітницькій діяльності, спрямованій на попередженні венеричних хвороб [5, с. 10].

У Харківське медичне товариство В.В. Фавр вступив у рік закінчення університету. А вже наступного 1898 р. виступив з докладною доповіддю «О голодном хлебе», яка викликала широкий розголос [6]. У результаті за ініціативою В.В. Фавра була створена комісія допомоги голодуючим Харківського медичного товариства, яка згодом стала впливовою громадською організацією.

За першою доповіддю пішли інші. Доповіді Володимира Володимировича завжди збирали велику аудиторію. Це були так звані «большие дни» в ХМТ. Він виносив на обговорення питань не тільки цікаві з наукової точки зору, а й нагальні, злободенні та животрепетні. Тому, як правило, обговорення таких питань закінчувалося створенням спеціальних комісій для практичного втілення в життя рішень товариства. Так у різні роки були створені комісії допомоги голодуючим, з побудови притулку для невиліковно хворих імені доктора В.А. Франковського, боротьби із чумою, холерою, тифом, трихінозними захворюваннями в Харкові, з організації «летючого бактеріологічного загону» на Далекий Схід, з відкриття хіміко-фармацевтичного інституту, з реорганізації установ медичного товариства тощо.

В.В. Фавр був одним з організаторів у 1907 р. секції громадської медицини, гігієни та демографії в складі Харківського медичного товариства. Обраний 1909 р. головою секції, він визначив її задачі, серед яких виділялося сприяння місцевій владі та міським організаціям у впровадженні широких заходів з оздоровлення Харкова. Неодноразово В.В. Фавр читав лекції на бактеріологічних курсах медичного товариства. У 1906–1912 рр. був редактором відділу гігієни і відповідальним секретарем «Харьковского медицинского журнала» [7, с. 518–519]. Від заснування журналу «Врачебное дело» у 1918 р. до своєї смерті працював його відповідальним редактором і редактором відділу гігієни, санітарії та міської медицини [8, стб. 273].

В.В. Фавр є автором великого наукового твору, присвяченого проблемам дослідження малярії, чуми, холери, висипного тифу, скарлатини, санаторного лікування легеневих хворих, санітарно-побутових умов життя містян і селян, шкільного санітарного нагляду, способам громадсько-державної боротьби з пияцтвом, організації народних їдалень у Харкові, вивченню статевого життя харківського студентства та поширення в його середовищі венеричних захворювань, боротьби із заразливими хворобами в умовах воєнного часу і, нарешті, розвиткові санітарно-епідеміологічної справи в Харкові [9].

На початку ХХ ст., коли лікувально-санітарна організація в Харкові вже стала реальністю, цілком природним було проведення досліджень, пов'язаних з висвітленням її практичної діяльності. Так з'явився «Обзор Харьковской городской лечебно-санитарной организации (1910–1914 гг.)» [10]. У ньому В.В. Фавр відзначив, що харківська міська лікувально-санітарна організація набула вже на той час визначених контурів, особливу увагу звернув на такі аспекти, як кількісна динаміка її зростання, види і масштаби надання медичної допомоги, постановка лікарняної справи і санітарної служби, проблеми фінансування та матеріального забезпечення, діяльність органів керування міським «врачебно-санитарным делом», перші здобутки і труднощі практичної діяльності тощо. Згадана праця була покликана привернути увагу громадськості до міських охороноздоровчих проблем. Вона надзвичайно важлива, бо відзначається порушенням гострих питань становлення міської охорони здоров'я того періоду. Варто також наголосити, що автор володів дуже різноманітним за характером та змістом фактичним матеріалом, що підсилює цінність його досліджень.

Найбільше зацікавлення викликала організація санітарної служби, адже загальний стан захворюваності інфекційними хворобами по Харкову виглядав жахливо, часті епідемії забирали тисячі життів, у зв'язку з чим саме санітарним заходам, на думку В.В. Фавра, надавалося першорядного значення у вирішенні нагальних проблем. Однак при цьому залишалися поза увагою соціальні чинники, що призводили до неминучого поширення захворювань. Взагалі, названа праця розглядала насамперед медично-науковий бік справи під вузькоспеціальним (медичним) кутом зору.

Володимир Володимирович написав також розділ «Врачебно-санитарная организация» в збірнику «Современное хозяйство города Харькова (1910–1913)» [11]. На відміну від «Обзора Харьковской городской лечебно-санитарной организации (1910–1914 гг.)» в збірнику детальніше розглядається питання організації боротьби з інфекційними захворюваннями в місті. До того ж у збірнику є відомості про санітарну очистку міста, роботу водогону, діяльність міської влади в галузі гігієни харчування (боротьбу з інфекційними хворобами худоби, нагляд за молочними фермами і торгівлею молочними продуктами, нагляд за різницями, м'ясопереробними підприємствами і м'ясними лавками).

У цілому в працях В.В. Фавра було окреслено низку питань, що потребували подальшого з'ясування. Це, насамперед, питання про причини найпоширеніших у Харкові захворювань і виникнення епідемій та методи боротьби з ними, питання еволюції керування охороноздоровчою сферою в місті, питання вдосконалення існуючих видів медичної допомоги населенню (стаціонарної, амбулаторної, забезпечення лікарськими засобами) і появи нового її виду (швидкої та невідкладної допомоги). У його роботах зібрано та вивчено дані надзвичайно цікаві, йому були доступні джерела, багато з яких до нас не дійшли. Отже, з точки зору фактографії ці праці, безперечно, дуже змістовні.

Фігура В.В. Фавра була відома в Харкові не тільки як фігура міського чиновника, науковця і педагога. В.В. Фавр вважав, що «гигиена естественная защитница страдающих, бедных, слабых, темных угнетенных и больных, она стремится вывести их из ада бедствий, смягчает самые тяжелые положения и вмешивается повсюду, где болезнь подстерегает человека: на фабрике, в вагоне и даже в тюрьме» [8, стб. 280]. Тому визначний фахівець із соціальної гігієни В.В. Фавр не міг залишатися осторонь тих суспільних проблем, які ця наука досліджувала. А отже, він активно виступав не тільки на професійному, а й на громадському поприщі.

Разом з університетськими професорами М.А. Гредескулом, Д.І. Багалієм, М.Ф. Сумцовим В.В. Фавр входив до числа лідерів харківського осередку партії кадетів. А ця партія – партія конституційних демократів, як показували вибори до Державної думи Російської імперії, була в Харкові найвпливовішою. В.В. Фавр був

дійсно демократом, чесним демократом, але прихильником еволюції, а не революції. Він позиціонував себе як українофіл, рішуче відкидаючи будь-які прояви великодержавного шовінізму. В єврейському питанні Володимир Володимирович зарекомендував себе послідовним противником антисемітизму. Саме тому і зважаючи на авторитет В.В. Фавра в медичних та політичних колах, Харківське медичне товариство направило його до Петербургу 1913 р. домагатися скасування рішення про закриття ХМТ за антиурядову резолюцію щодо горезвісної «справи Бейліса». Ця місія завершилася успішно. А надалі В.В. Фавр гаряче виступав проти такого дикого явища, як єврейські погроми.

У Першу світову війну він із самого заснування Всеросійського союзу міст працював у Харківському обласному комітеті союзу (з 1914 р.), в 1916-1917 рр. очолював там санітарно-технічне бюро. За ініціативою і планом В.В. Фавра в Харкові побудували шпиталь № 13 союзу міст, який грав роль інфекційного заслону. У 1915 р. вивчав санітарні заходи і санітарно-технічні споруди союзу міст і земського союзу на Південно-Західному фронті.

Лютневу революцію В.В. Фавр прийняв беззастережно. Він писав: «Несостоятельность прежнего режима и необходимость перейти к более свободному строю, при котором граждане должны получить право на самоопределение и возможность организоваться без обычных теперь стеснений, заставляют ожидать большего интереса среди горожан к организации, объединению и самопомощи в разных сферах городской жизни, в частности, политической, образования, санитарной» [5, с. 9–10]. Тимчасовий уряд запросив В.В. Фавра до Петрограду для розробки проекту реорганізації лікарсько-санітарної справи.

Розмах революції після жовтневого перевороту, криваві насильства більшовиків гнітюче подіяли на вченого і штовхнули його до співпраці з денікінцями. 1919 р., під час денікінської окупації Харкова, Володимир Володимирович очолював міську санітарну службу, входив до складу кадетської фракції міської думи. За це після повернення більшовики спробували притягти його до відповідальності, але передумали, адже професор пішов на активну співпрацю з радянською владою в справі налагодження нової

системи охорони здоров'я. Більш того, згодом він був удостоєний статей у радянських енциклопедіях. Під час епідемії висипного тифу Володимир Володимирович Фавр працював у складі надзвичайної комісії боротьби з епідемією, сам заразився цією грізною хворобою і помер у розквіті творчих сил 24 березня 1920 р. [12].

Наведені короткі біографічні відомості вказують на кипучу різнобічну діяльність В.В. Фавра, що вимагала інтенсивної праці. Історичні факти переконливо доводять, що це була людина надзвичайно обдарована і компетентна, енергійна і працьовита, чуйна і доступна. Той великий авторитет, який мав В.В. Фавр у Харкові, був пов'язаний з високою продуктивністю його праці на різноманітних поприщах – наукова діяльність в галузі соціальної медицини, викладацька, літературна, громадська, а передусім, адміністративно-організаційна діяльність. Як талановитий, невтомний, різнобічно освічений працівник, він завжди мав великий вплив на громадське самоврядування Харкова. Найбільші реформи й нововведення в міському господарстві виникали або з його ініціативи, або здійснювалися за його участі та під його керівництвом як фахівця-практика. З лютого 1905 року і до лис-

топада 1919 року Володимир Володимирович виступав як організатор, консультант, а часто й виконавець робіт, що стосувалися лікарсько-санітарного життя Харкова. Без перебільшення ми можемо вважати його фундатором сучасної харківської міської санітарно-епідеміологічної служби.

Як вчений і педагог В.В. Фавр належав до того типу професури, який за основу своєї діяльності ставив наближення науки до мас й популяризацію науки в самих широких колах. Він був твердо переконаний (і час довів його правоту), що майбутнє належить медицині попереджувальній, профілактичній, запобіжній. Харків йому зобов'язаний підготовкою багатьох санітарних лікарів, які стали його послідовниками в справі прикладання медичної науки до санітарної практики з постійним прагненням до наукового і практичного вдосконалювання.

Отже, в особі Володимира Володимировича Фавра Харків записав у свій актив постать видатного організатора, визначного вченого, талановитого педагога і чесного громадського діяча. Те, що він встиг зробити за нетривалий період відведеного йому життя, звало В.В. Фавру нерукотворний пам'ятник в історії міста.

Джерела та література

1. Духанина Н. Н. К 100-летию со дня рождения В. В. Фавра (1874–1974) / Н. Н. Духанина, Р. Б. Джавадов // *Медицинская паразитология и паразитарные болезни*. – 1975. – Т. 44, № 2. – С. 211–212; Из истории борьбы с малярией [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rmj.ru/articles_6513.htm. – Загл. с экрана; Как изучалась малярия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://luki03.ru/>. – Загл. с экрана.
2. Народная Энциклопедия научных и прикладных знаний. Харьковское общество распространения в народе грамотности. Т. 5. Медицина. 2-й полутом. – М.: Т-во Сытина, 1910. – 788 с. – С. 575–768 : ил., карты, рис., табл. – Предм. указ. : С. 770–784; Історія Харківського державного медичного університету: [1805–2005 / за ред. А. Я. Циганенка]. – Х.: [ВПЦ «Контраст»], 2005. – 742 с., [7] с. іл. – На опр.: Історія Харківського державного медичного університету. 200 років. – С. 39, 43.
3. Вчені університету / Харк. держ. мед. ун-т ; за ред. А. Я. Циганенка. – Х.: Харків, 2002. – 470 с. – На опр.: Вчені Харківського державного медичного університету. – Присвяч. 200-річчю від дня заснування Харк. держ. мед. ун-ту, 1805–2005.
4. Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.) / І. Ю. Робак. – Х.: ХДМУ, 2007. – 346 с., [12] арк. іл.
5. Владимир Владимирович Фавр, его жизнь и деятельность. – Х.: тип. копер. издательства «Наша Мысль», 1920. – 21 с.
6. Фавр В.В. О голодном хлебе 1898 года / В.В. Фавр // *Труды Харьковского медицинского общества*. – Х.: [б.и.], [б. г.]. – С. 1–26.
7. Харьковское медицинское общество (1861–1911): очерки его пятидесятилет. деятельности / под ред. С. Н. Игумнова. – Х.: тип. и литогр. М. Зильберберга и С-вья, 1913. – [1], V, 539, II с., 23 л. ил.
8. Владимир Владимирович Фавр // *Врачебное дело. Двухнедельный научный и профессионально-общественный медицинский журнал, основанный профессиональным союзом врачей г. Харькова и губ., издаваемый кооперативным т-вом «Наша Мысль»*. – 1920. – № 9-10. – Стб. 273–282.
9. Обзор Харьковской городской лечебно-санитарной организации (1910–1914 гг.) / сост. В. В. Фавр. – Х.: тип. «Просвещение», [б. г.] – 62 с.; Современное хозяйство города Харькова (1910–1913). [В 2 вып.].

Вып. 1 / Харьк. гор. обществ. упр. – Х.: тип. «Просвещение», 1914. – 302 с.; Современное хозяйство города Харькова (1910–1913). [В 2 вып.]. Вып. 2. / Харьк. гор. обществ. упр. – Х.: тип. «Просвещение», 1914. – 202 с.; Фавр В. В. Очерки городской санитарии / В. В. Фавр // Харьковский медицинский журнал. – 1906. – Т. 1, № 5. – С. 466–472; Фавр В. В. Случай холеры в Харькове осенью 1907 г. / В. В. Фавр // Харьковский медицинский журнал. – 1907. – Т. 4, № 9. – С. 431–434.

10. Обзор Харьковской городской лечебно-санитарной организации (1910–1914 гг.) / сост. В. В. Фавр. – Х.: тип. «Просвещение», [б. г.] – 62 с.

11. Современное хозяйство города Харькова (1910–1913). [В 2 вып.]. Вып. 1 / Харьк. гор. обществ. упр. – Х.: тип. «Просвещение», 1914. – 302 с.; Современное хозяйство города Харькова (1910–1913). [В 2 вып.]. Вып. 2. / Харьк. гор. обществ. упр. – Х.: тип. «Просвещение», 1914. – 202 с.

12. Фавр Владимир Владимирович // Украинская советская энциклопедия: [в 12 т.] / гл. редкол.: М. П. Бажан (гл. ред.) и др. – К., 1984. – Т. 11, кн. 1: Счисление – Функционал. – С. 446; Фавр Владимир Владимирович // Большая медицинская энциклопедия: [в 30 т. / Акад. мед. наук СССР]; гл. ред. Б. В. Петровский. – Изд. 3-е. – М., 1985. – Т. 26: Углекислые воды – Хлор. – 1985. – С. 167.

Igor Robak

Талант, отданный оздоровлению Харькова (к 140-летию со дня рождения В.В. Фавра)

Персоналия посвящена 140-летию со дня рождения выдающегося харьковского гигиениста и маляриолога Владимира Владимировича Фавра (1874–1920). Прослеживается жизненный путь, профессиональная и общественная деятельность медика, выделены важнейшие факты его биографии. Делается упор на историко-краеведческую составляющую исследования, а именно на вклад В.В. Фавра в организацию харьковского здравоохранения.

Ключевые слова: историко-медицинское краеведение, В.В. Фавр, гигиена, малярия, санитарно-эпидемиологическая служба.

Igor Robak

The talent that made Kharkiv healthier (to the 140th anniversary of the birth of Vladimir Favre)

The historical and biographical study is dedicated to the 140th anniversary of the birth of the outstanding Kharkiv hygienist and malariologist Vladimir Vladimirovich Favre (1874–1920). The article traces the way of life, professional and social activities of the physician, highlights paramount facts of the biography. The historical and regional component of the research is emphasized, namely the contribution of V. Favre to the organization of the Kharkiv healthcare.

Key words: historical and medical study of region, V. Favre, hygiene, malaria, Sanitary-Epidemiological Service.